

Thema 1 Leven als jager of boer

Samenvatting

Nederland lang geleden

Ooit was Nederland vaak gedurende duizenden jaren bedekt onder een dikke laag sneeuw en ijs. Er groeiden nauwelijks planten en er konden geen dieren leven. We zien nog steeds restanten van deze ijstijden: onze heuvels zijn ontstaan door stuwend ijs en ook zwerfkeien liggen nog steeds in ons land. Tijdens de laatste ijstijd was er geen zee tussen Nederland en Engeland. Na deze laatste ijstijd, zo'n 15.000 jaar geleden, werd het langzaam warmer. Nederland was toen een toendra waar mammoeten, sabeltandtijgers en wolharige neushoorns leefden. Toen het warmer werd, kwamen er meer plantensoorten en meer dieren. Ook trokken er mensen naar het gebied dat nu Nederland heet. Zij woonden op hooggelegen plekken waar het droog was. We noemen deze tijd de prehistorie.

Jagers en verzamelaars

De eerste mensen in Nederland leefden van de jacht en van wat ze konden vinden in de natuur. We noemen deze mensen jagers en verzamelaars. Ze gebruikten gereedschappen als bijlen van vuursteen. Jagers dreven een dier op tot het moe werd. Dat kon wel dagen duren. Ze doodden het dier met pijlen en speren. Alles van het dier werd gebruikt, ook de botten en de huid. Het jagen was werk van mannen, de vrouwen verzamelden bessen, paddenstoelen, wortels en noten. De rendierjagers waren nomaden, ze trokken rond en woonden in tenten of grotten. Als het voedsel ergens op was, trokken de mensen verder. Het was een hard leven. Jagers en verzamelaars konden niet schrijven. We weten iets van hun leven dankzij vondsten van archeologen en rotstekeningen.

Jagers en boeren

Aan het eind van de prehistorie deden mensen een ontdekking: je kon granen en zaden zaaien en zo planten laten groeien. De jagers en verzamelaars werden boeren. Ze verbouwden granen, erwten en linzen. De boeren hoefden niet meer rond te trekken. Ze bouwden houten huizen van palen bij hun akkers. Dat was warmer en veiliger. Meer boeren vestigden zich op dezelfde plek. Zo ontstonden dorpjes. Vuur was belangrijk voor de eerste boeren. De boeren gingen ook dieren houden als schapen, koeien en geiten voor het vlees, de melk en de wol. De eerste boeren maakten ook wolven tam, die hielpen mee op de boerderij en bij de jacht. Zo werd de hond het eerste huisdier.

Begrippen

ijstijd	De tijd dat Nederland onder een laag ijs lag.
toendra	Een stuk land met maar heel weinig planten. In de winter bevriest het land. In de zomer staat het onder een laagje water.
mammoet	Een dier uit de prehistorie. Een mammoet leek op een grote harige olifant.
rendier	Een soort hert. Na de ijstijd werd het warmer in Nederland. Toen leefden hier rendieren. Rendieren bestaan nog steeds.
prehistorie	De tijd waarin mensen nog niet opschreven wat ze meemaakten.
jagers	Mensen die zochten naar dieren om ze te vangen en op te eten. Van de huiden en botten maakten ze kleding, hutten en tenten.
verzamelaars	Mensen die zochten naar planten en wortels om op te eten.
nomaden	Mensen zonder een vaste plek om te wonen. Net als de jagers en verzamelaars in de prehistorie. Ze bleven op één plek tot het eten op was. Dan trokken ze verder. Ze woonden in tenten van takken, botten en huiden.
archeoloog	Iemand die zoekt naar de resten van vroeger. Naar scherven, botten, bijlen, messen en sieraden. Als je daar goed naar kijkt, leer je meer over vroeger.
boeren	Mensen die leefden van de planten die ze zelf zaaiden en oogstten. Ze leefden ook van de dieren die ze verzorgden.

Thema 2 Romeinen in Nederland

Samenvatting

Het Romeinse Rijk

Tweeduizend jaar geleden kwamen de Romeinen naar het gebied dat nu Nederland heet. Hier woonden Germaanse stammen, als de Friezen, de Bataven, Cananefaten en Tubanten. Nederland werd een deel van het enorme Romeinse Rijk. Rivieren en bergen vormden de natuurlijke grenzen van dit rijk; de Romeinse limes. In Nederland werd de rivier de Rijn de grens. Langs deze grens bouwden de Romeinen wachttorens en legerkampen waar soms wel duizenden soldaten woonden. Deze legerkampen, waar soldaten meestal jaren woonden, waren net kleine dorpen. Ze werden bevoorraad via de rivieren of via nieuw aangelegde wegen. In en bij het legerkamp waren bakkerijen en badhuizen. Er is veel teruggevonden van de Romeinen in Nederland.

Vechten met de Romeinen

Romeinse soldaten waren goed bewapend. Ze vochten in legioenen. Ieder legioen had zijn eigen uniformen. De soldaten waren trots op hun legioen. De leider van het legioen bepaalde de aanvals- of verdedigingstactiek.

Germaanse stammen voerden onderling veel oorlog. Na de komst van de Romeinen gingen de stammen samenwerken om te proberen de Romeinen te verdrijven. Maar de Germaanse strijders waren niet zo strak georganiseerd als het Romeinse leger. De Romeinen bleven en langzaam raakten Germanen en Romeinen met elkaar verweven. Germanen dreven handel met het legerkamp, ze werden soldaat, ze namen gewoontes van de Romeinen over. En andersom!

De Bataven

De Bataven waren een Germaanse stam die woonde aan de grens van het Romeinse Rijk, in het gebied dat nu de Betuwe heet. De Bataven waren boeren, ze woonden in kleine dorpjes. De Bataven dreven handel met de Romeinen. Sommige Bataven werden rijk en lieten Romeinse villa's voor zichzelf bouwen. Daar hoorden akkers, stallen en slaapplekken voor hulpjes bij. Bataven namen de bouwkunst van de Romeinen over. Ook maakten de Bataven kennis met druiven, kippen, katten, pottenbakken en glasblazen. De Bataven namen ook het geldsysteem en het schrift over van de Romeinen. Sommige Bataven waren al soldaat in het Romeinse leger, maar toen de keizer besloot dat dit voortaan verplicht was, kwamen ze in opstand. Julius Civilis, die had gevochten in het Romeinse leger, was de leider van de Bataafse opstand. De Bataven wonnen van de Romeinen en brandden legerkampen van de Romeinen plat, dat was uniek. Maar de Romeinen stuurden er veel soldaten op af en Julius Civilis moest vluchten. Later sloten de Romeinen en Bataven weer vrede.

Begrippen

Germanen	Stammen die in Nederland, België en Duitsland woonden toen de Romeinen kwamen.
Romeinse Rijk	Het rijk van de Romeinen. Een volk dat 2000 jaar geleden heerste over een groot deel van Europa. Ook over een deel van ons land. De hoofdstad was Rome in Italië.
Romeinse limes	De grenzen van het Romeinse Rijk. De Romeinen kozen als grens iets wat er al was. Een rivier, zee of woestijn bijvoorbeeld.
legerkamp	Een kamp waar heel veel soldaten konden wonen. Met stallen, voedselschuren, werkplaatsen, een bakkerij, een badhuis en een ziekenhuis.
Romeinse soldaat	Een soldaat in het Romeinse leger. Hij had een harnas op zijn borst, een helm op en sandalen aan. Hij vocht met een kort zwaard en speren. En hij had een schild.
legioen	Een afdeling van het Romeinse leger.
Bataven	Een Germaanse stam in Nederland. De Bataven woonden in de buurt van Nijmegen.
villa	Een huis van rijke Romeinen. Ook de rijke Germanen gingen in villa's wonen.
Romeinse weg	Romeinen bouwden wegen van fort naar fort: van grind en steen.
Bataafse opstand	De Bataven kwamen in opstand toen ze verplicht het Romeinse leger in moesten.

Thema 3 Leven als ridder

Samenvatting

Werken voor een landheer

Het Romeinse Rijk was enorm. Het werd steeds moeilijker om het goed te besturen en te verdedigen. Rond 500 trokken de Romeinen weg uit ons land. Toen begon een periode die we nu de middeleeuwen noemen. Ons gebied raakte in verval. Rovers gingen hun gang nu er geen Romeinse soldaten meer waren. In de middeleeuwen had je verschillende boeren. Arme boeren zonder land werden horigen genoemd. Ze mochten een deel van de grond van de rijke boeren bewerken om voor hun eten te zorgen. Maar daar moesten ze hem wel voor betalen door middel van een deel van de oogst en door gratis diensten voor hem te verrichten. Rijke boeren heetten landheren. Bij gevaar beschermde de landheer zijn horigen tegen rovers. De landheer besliste ook over zaken in het leven van zijn horigen, bijvoorbeeld of ze mochten trouwen. Het werk op het land was heel zwaar. De boeren en de boerinnen ploegden, zaaiden en oogsten. De boerinnen kookten ook, deden de was en maakten alle kleren.

Kastelen en ridders

Rijke landheren bouwden steeds grotere huizen. Met torens en dikke muren voor de veiligheid. Eerst van hout, maar later van steen. Zo ontstonden kastelen. In het kasteel woonde de landheer met zijn familie, maar ook veel bedienden, koks, knechten en soldaten. De soldaten van de landheer werden ridders genoemd. Ridders hadden een zwaard, een schild, een helm en ze droegen een maliënkolder. Leven in een kasteel was niet altijd leuk, het was er donker, koud en vochtig. De horigen woonden in kleine hutjes in dorpjes bij het kasteel. Als er oorlog was, konden ze schuilen in het kasteel. In tijden van oorlog werd het kasteel soms omsingeld. Dat heet een beleg.

Ridders en schildknapen

Als de zoons van een ridder 7 jaar waren, gingen ze op een ander kasteel bij een ridder in de leer. Ze werden page, het hulpje van een ridder. Als een jongen 14 was, kon hij schildknaap worden. Schildknapen hielpen een ridder met zijn wapenuitrusting. Ridders vochten alleen of in legers tegen de vijand. Maar ook tegen elkaar, tijdens toernooien. Je kon ridders herkennen aan speciale kleuren en tekeningen op hun wapenschild.

Begrippen

middeleeuwen	De tijd na de Romeinse tijd. De middeleeuwen duurden van het jaar 500 to 1500.
landheer	Een rijke man met veel grond. Hij liet andere boeren voor hem werken. Die boeren betaalden hem voor het gebruiken van de grond.
horige	Een boer die geen eigen land had. Hij werkte voor een landheer en kon bijna niets zelf beslissen.
kasteel	Het huis van een landheer. Een kasteel was heel veilig. Het had dikke muren van steen. En soms een gracht.
ridder	Een speciale soldaat. Een ridder vocht te paard. Hij had een schild, een zwaard en een helm.
beleg	Omsingeling van een kasteel door de vijand. Tijdens een beleg kon er niemand meer in of uit.
page	Een knechtje van een ridder. Een page werd je vanaf ongeveer zeven jaar.
schildknaap	Een knecht van een ridder. Een schildknaap werd je vanaf ongeveer veertien jaar.
toernooi	Een wedstrijd tussen ridders om te oefenen.
wapenschild	Een schild met een speciale tekening erop. Zo wist je met welke ridder je te maken had.

Thema 4 De middeleeuwse stad

Samenvatting

De boer krijgt hulp

Het boerenleven in de middeleeuwen was zwaar. Alles gebeurde met de hand en als de oogst mislukte, was er geen eten. Rond het jaar 1000 werd de keerploeg uitgevonden: een ijzeren ploeg die de grond makkelijker losmaakte. Het zaaien ging nu makkelijker en de dieren konden deze ploeg beter voorttrekken. De boeren ontdekten ook dat als ze de grond een jaartje met rust lieten, deze minder snel uitgeput raakte en betere oogsten gaf. Elk jaar lieten ze een derde van hun grond braak liggen, dat heet het drieslagstelsel. Door de betere oogsten stierven minder kinderen en leefden mensen langer. De bevolking groeide. Boeren wilden van de stukken woeste grond in Nederland ook akkerland maken. Deze grond was van de landheer. Boeren mochten het land gebruiken in ruil voor een deel van de oogst en het verrichten van klusjes (diensten) voor de heer. Niet iedereen hoefde meer boer te zijn. Ambachtslieden maakten spullen, die ze met elkaar ruilden. Zo ontstond handel.

Naar de stad

Boeren konden op de markt hun eten ruilen voor spullen. Er waren veel verschillende markten. Ze ontstonden op plekken waar al veel mensen kwamen, bij een kasteel of een kruispunt van wegen. Het werd steeds drukker op de markten. Mensen gingen dicht bij de markt wonen. Zo ontstond de stad. De stad kreeg een beschermende muur, net als een kasteel. In de muur waren stadspoorten die bewaakt werden. Om de stad werd ook vaak een gracht gegraven. Kooplieden kwamen van ver om hun producten in de stad te verkopen. Ambachtslieden openden winkeltjes. Spullen werden niet meer alleen geruild, maar ook verkocht voor geld. Elke stad had zijn eigen munt. De landheer was de eigenaar van de grond en dus de baas in de stad. Maar hoe wist hij wat goed was voor de stad? Rijke kooplieden gaven het meeste geld aan de landheer. In ruil daarvoor werden ze bestuurders van de stad. Ze konden hun eigen wetten en regels maken.

Het leven in de stad

In de middeleeuwse stad was het een drukte van belang. De straatjes waren smal en onverhard. In de stad woonden mensen met hetzelfde beroep in hetzelfde buurtje. De huizen in de stad waren van hout, brandgevaar lag altijd op de loer. De huizen waren klein en werden verwarmd door een open vuur in de kamer. Meisjes hielpen hun moeders thuis. Jongens leerden een ambacht van hun vader. In de middeleeuwse stad waren geen riolen of wc's. Vuil water liep in de grachten, waarin mensen zich ook wasten. Besmettelijke ziektes, zoals de pest, konden zich zo snel verspreiden. Miljoenen mensen stierven aan deze ziekte.

Begrippen

keerploeg	Een ploeg van ijzer die de grond makkelijk losmaakt.
drieslagstelsel	Het laten rusten van de grond voor meer oogst in het volgende jaar. Na twee keer oogsten, één keer rust.
ambachten	Beroepen waarbij je je handen gebruikt om spullen te maken.
handel	Het ruilen van spullen voor geld of andere spullen. Het liefst met winst.
markt	Een plaats waar mensen handelden. Er waren veel verschillende markten. Liefst dichtbij een kasteel, een klooster of een rivier.
stad	Een groot dorp met een markt, stadsmuren en stadspoorten. En soms een gracht.
stadsmuur	Een stevige muur om de stad. Om de mensen en hun huizen te beschermen tegen indringers.
stadspoort	Poort in de stadsmuur. De stadspoorten gingen op slot als het donker werd. Als je niet in de stad woonde, moest je bij de poort betalen. Anders kwam je niet binnen.
gracht	Een brede sloot om een stad. Door de gracht kon niemand bij de stadsmuur komen. Behalve over een brug.
kooplieden	Mensen die van de handel hun beroep maakten.
de pest	Een besmettelijke ziekte. Veel mensen gingen dood aan de pest. De pest werd de zwarte dood genoemd.

Thema 5 De wereld ontdekken

Samenvatting

Kooplieden op reis

In de nieuwe steden werd handel steeds belangrijker. Langzaam verdween de ruilhandel. Kooplieden verhandelden steeds meer producten, van steeds verder weg. Kampen was een belangrijke handelsstad met een gunstige ligging aan een rivier en dicht bij zee. Kooplieden voeren via de IJssel naar Duitsland om stoffen te verkopen en producten als wijn in te kopen. Via de Zuiderzee voeren ze ook naar Denemarken en Zweden. Kampen werkte samen met andere steden, deze steden waren Hanzesteden. Kooplieden uit deze steden deelden de kosten van de reis. Ook kochten ze gezamenlijk bijvoorbeeld vis, graan en hout in Zweden veel goedkoper in. De ommelandvaarders gebruikten koggeschepen, die veel vracht konden vervoeren. Nederlandse kooplieden reisden ook over land naar Italië, daar kochten ze van de Arabieren producten uit Oost-Indië: specerijen, koffie en suiker.

Naar Oost-Indië?

Specerijen kopen via de Arabische handelaren was duur. Daarom wilden de kooplieden deze spullen liever zelf inkopen. De route over land was in handen van de Arabieren. Daarom moest er een route over zee gevonden worden. Zeelieden uit allerlei landen gingen op zoek naar de route naar Oost-Indië. De Portugezen waren de eersten. Uiteindelijk durfden ook de Nederlanders deze gevaarlijke onderneming op zee aan, omdat er veel geld te verdienen was. Nieuwe uitvindingen, zoals het kompas, maakten de reis iets makkelijker. Door de uitvinding van de boekdrukkunst konden kaarten makkelijker gemaakt worden. Kanonnen werden geladen met buskruit om je op zee te kunnen verdedigen tegen piraten. Europese geleerden ontdekten via de Arabieren (die hun kennis van de Grieken en Romeinen hadden) dat de aarde rond was. Dat betekende ook dat er bij het zoeken van een route geen gevaar meer was dat je van de aarde af viel.

Op reis!

De reis was lang en gevaarlijk. Het leven aan boord was hard en door gebrek aan groente en fruit werden veel zeelieden ziek. De Portugese ontdekkingsreiziger Vasco da Gama was de eerste die om Afrika heen zeilde en in Oost-Indië kwam. De koningin van Spanje gaf Columbus geld om de route naar Oost-Indië via het westen te ontdekken. De mensen wisten dat de aarde rond was, dus moest dit mogelijk zijn. Columbus vond inderdaad land. Hij dacht dat hij in Oost-Indië was, maar hij was in Amerika. De inwoners noemde hij daarom indianen. De Nederlandse ontdekkingsreiziger Willem Barentz probeerde Oost-Indië via het noorden te bereiken. Maar hij liep met zijn schip vast op het ijs. Hij en zijn bemanning moesten overwinteren op Nova Zembla, dicht bij de Noordpool. Willem Barentz overleefde dat niet.

Begrippen

Hanzesteden	Handelssteden die samenwerkten. De kooplieden reisden samen. En ze kochten samen spullen in. Dat was goedkoper.
koggeschip	Een groot zeilschip om extra veel vracht in mee te nemen. Kooplieden uit Kampen gebruikten koggeschepen voor hun handel.
specerijen	Kruiden van tropische planten, met een sterke smaak of geur. Zoals peper, kruidnagel of kaneel. Specerijen waren duur.
Oost-Indië	Deel van de wereld waar kooplieden hun specerijen vandaan haalden. Nu noemen we dat Azië, met landen als Indonesië, India en Thailand.
boekdrukkunst	Uitvinding. Hierdoor kon je makkelijk veel boeken tegelijk maken.
kompas	Uitvinding. Instrument met een pijl. De pijl wees altijd naar het noorden. Daardoor kon je altijd de weg vinden. Ook op zee.
buskruit	Uitvinding. Een mengsel dat kon ontploffen. Je gebruikte het in kanonnen en geweren.
Vasco da Gama	Ontdekkingsreiziger. Hij zocht een route naar Oost-Indië via het zuiden. Hij voer om Afrika en kwam aan in Oost-Indië.
Christoffor Columbus	Ontdekkingsreiziger. Hij zocht een route naar Oost-Indië via het westen. Hij kwam aan in Amerika.
Willem Barentz	Ontdekkingsreiziger. Hij zocht een route naar Oost-Indië via het noorden. Hij liep vast in het ijs bij Nova Zembla.